

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ԺԹ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ Ծ

1861

ՄԱՅԻՍ 1

ԱՌԱԿԱԽՕՍ ՍԵՐՈՎԱԷՆ (Տես երես 33)

Թ

Հատուցումն :

Մէն բանտ գացողներն եղեւնաւոր ու անօրէն չեն : Մարդիկ են օրէնքն հաստատողները, մարդիկ են դարձեալ օրէնքն 'ի գործ դնել տուողները . հետեւաբար կարելի է սխալին կամ խաբուին : Յանցանք մը որ ըլլուի, յանցաւորը մէկէն չգտնուիր . և եղեւնը անպատիժ չթողլու համար, արդարութիւն կը բանտէ զանոնք ալ որոնց վրայ կասկածի կ'երթայ . բայց երբ քննելէն ետքը անմեղութիւնը յայտնուելու ըլլայ, կ'արձըկէ և նորէն կը խառնէ մարդկանց մէջ :

Արեւմն պատճառ չունինք այս դժբաղդներուն ծուռ աչքով նայելու . և թէ որ դու, պատանեակ, այսպիսի մէկու մը հետ գէշ կերպով վարուիս որ ըստ ինքեան իր յանցանքը այն միայն եղած ըլլայ որ անմեղաբար բանտ դրուեր է, ղինքը կը նախատես, և դու ալ

բան չգիտցող կ'երևնաս : Միթէ Յետուս չբանտուեցաւ ու չդատապարտուեցաւ : Այս եղկելիներս որ նեղութիւն քաշած են, ուրեմն արժանի են արգահատանաց, և ձեռքէդ եկածին չափ պարտական ես իրենց կրած նախատինքը վերցընելու վրաներնէն :

Տեղ տեղ սովորութիւն կայ որ բանտէն անմեղ ելողին հասարակաց պատիւ կ'ընեն, իրեն եղած անարգանքը ջնջելու համար : Անգամ մը Օուիցերիոյ Անգագի հովտէն անցնելու առտենս, որ Ամպարտիոյ սահմանակից է, տեսայ որ աւանի մը մէջ բանտը կը բացուէր, և երիտասարդ մը դուրս կուգար, որուն մեծարանքով ընկերակցութիւն կ'ընէին դատաւորներն ու տեղւոյն քաղաքապետը : Բոլոր երկրորդը հրապարակը ժողովուրդը էին իրեն ընդունելութիւն ընելու համար . մէյմըն ալ ամբօխին մէջէն գեղեցիկ օրիորդներու խումբ մը զատուելով, անոնցմէ մէկը ազատեալ երիտասարդին դէմն ելլելով՝ վարդ մը ընծայեց անոր :

Ի՞նչ բան է աս. հարցուցի մէկուն :
Ի՞նչ ալ պատմեց ինծի որ այն երիտա-
սարդին վրայ կասկած մը ըլլալով իբր
թէ չուխայ գողցած ըլլայ խանութէ մը
ուր որ ստէպ կ'երթայ եղեր, բռնուեր
ու բանտուեր էր. բայց քննութեամբ
իր անմեղութիւնն իմացուելով, երեւան
ելեր է Ճշմարիտ գողը : Երբ որ ասանկ
դատահար ճը կը հանդէպի, աւելցուց բա-
րեկամս, արժըրտութի է որ երկրիս ամենէն ա-
ղուոր աշխիշն աղադելոյն առջեւ կ'երթայ ու-
անոր ծաղիկ ճը կ'ընծայէ իրեն եղած անդա-
դորտութեանը գոխարէն :

Վերադառնալով այն անգամուն գեղեցիկ օրիորդը ազատելոյն նշանուածն է եղեր. ուստի երիտասարդը տեսնելով յաղջիկն իր դիմացն ու յիշելով բանտին տառապանքները, պլլուեցաւ խանդաղատանօք իր սիրուհւոյն վզին, և մէկ տեղ մխիթարական լացի հեղեղ մը վազցուցին, որուն հաղորդ եղան հոն ներկայ գտնուողներէն շատը: (3) Ետոյ ծափահարութեամբք և ուրախակցութեամբք տուն տարին:

Սիրտս ելաւ ու չէի կշտանար այս պարզ և ազնուական սովորութիւնը գովելէն։ Շաբթի մը վերջը երկու սիրելիներն ամուսնացան իրարու հետ. և հիմա մէկտեղ առաքինօրէն ու գոհ կ'ապրին. ասոր համար ամէնքը կը յարգեն ու կը մեծարեն զիրենք։

♮

Յոյհաննէս Հատշարոյ :

Ողորմութիւնս բազումս առնէի ես
եղբարց իմոց . զհաց իմ տայի
քաղցեաց և զձորձ իմ մերկոց :

ՏՈՎԲԻԹ .

() Երհնեալ ըլլայ միշտ քու յիշատակդ, ո չառաարտ, վասն զի բոլոր Զանքդ ու խնամքդ եղան Թշուառական բանտերոց խեղճ՝ փիճակր լաւցրնել :

Լ. յամարդիւ թեան բարերարը ծնաւ
յԼ՝ Գրիգոր 1727^{էն}, և զէշ դաստիարա-
կութիւն ունեցաւ, որով խորհչեալն և

գործելուն մէջ միշտ արտառոցութիւն մը կը տեսնուէր վրան, ու մարմնով ալ նիհարէր: Իսկայ ժուժկալութիւն ապրելով, ինքզինքը զսպելով ու բան սորվելու ետէէ ըլլալով, առողջութեան մէջ նորէն հաստատուեցաւ ու եղաւ կիրթ, առաքինի և բարեգործ:

1755^{ին} Մենայն Սրբոց տօնին օրը ,
զարհուրելի շարժ մը Ռորդոկայի իս-
պոնա մայրաքաղաքը կործանեց : Հա-
ռւարտ լսելուն պէս այս ձախորդութիւնը,
մէկէն նաւ մտաւ օգնութեան հասնե-
լու այնչափ մարդկանց՝ որոնք տնէ , հա-
ցէ ու ծնողքներնէն ալ զրկուեր էին .
բայց ճամբան Նգդիոյ թշնամիներէն
բռնուելով, Վաղղիա գերի տարուե-
ցաւ , ուր դրին զինքը նեղ ցած բանտի
մը մէջ , ինչպէս են սովորաբար բանտե-
րը, առանց օդ առնելու, լուսէ զրկուած ,
անզգամներու ընկեր , որոնք պզտի միւի-
թարուածիւն մը , հանգստութիւն մը
չէին գտներ . օրէ օր կը սաստկանար
պատիժնին քան թէ կը թեթեւար :

(Դ)երևս իր տեղն ուրիշ մը այն նեղութեանց մէջ կամ կ'անկարգանար և կամ անբան կը դառնար. ընդհակառակն Հաուարտ միշտ կ'որոճար մըտքին մէջ թէ ինչ կերպով կրնան բանտերն իրենց դառնութիւնը կակըղցընել ու աւելի օգտակար ըլլալ, Սերջապէս ազատութի գտնելով, բոլոր կեանքը մաշեցուց մարդկանց, և մասնաւորապէս բանտերոց թշուառութիւնները պակսեցընելու: Եղութիւն քաջողն աւելի դիւրաւ կարեկից կ'ըլլայ քան զայն որ ամենեւին վիշտ մը չէ ունեցեր. անոր համար թշուառութիւնն այս աղէկութիւնն ունի որ զմեզ կը լացընէ: Հաուարտ ստէպ կը պտըտէր Լնգզիա, Խլանտա, Վերմանիա, Վազդիա, Հոլանտա, Իտալիա, Սպանիա, Տանիմարգա, Շուետ, Եհաստան, Ռուսաստան, Տաճկաստան, ուրիշ բանի համար չէ՝ բայց եթէ դատապարտեալներն սփոփելու և տէրութիւններն համոզելու որ բանտերն ապահովութե տեղ մը դարձընեն, ուր չարք բարիներէն զատուած կենան, որպէս զի մարդկային

ընկերութիւնը անոնցմէ փնաս մը չկրէ . բայց գտնան նաեւ բանտին մէջ կրօնից միախմբարութիւնն, աշխատանք մը որով կարենան զբաղիլ և խրատուելուն օգուտը :

Շատ տեղ իր ջանքովն, և մանաւանդ Մեծիկոյ Սիւսեալ Սահանգաց մէջ, բանտերու տեղ Ուղղութեան Տանիք հաստատուեցան, ուր փոխանակ դատապարտեալները չարչարելու, կը սորվեցընէին իրենց՝ կարգալ, գրել, արուեստ մը, քրիստոնէական վարդապետութիւն, և պատուով ապրելու կերպ : Սեծ մասը երբ կ'ազատին պատժէն, իրենց աշխատութիւնը բան մը վաստակած կ'ըլլան, արհեստ կը գիտնան, կը զարգանան բարոյականի ուղիղ սկըզբունքներով, և կ'ըլլան առաքինի անձինք :

Այսչափ մեծ ճամբորդութիւն ընելու և թշուառաց օգնութեան հասնելու համար, Հաուարտ կեանքը կը կարճեցընէր . բնաւ չէր ուտէր միս, գինի ալ չէր խմէր, ու հացով, կարագով և գետնախնձորով կը շատանար . մեծ խնջոյք մը կ'ըլլար իրեն համար, երբ մէկը հասուն համեղ պտուղներ իրեն ընծայ խաւրէր : Իր գութը անասնոց վրայ ալ ցըցուց . խղճալով այն ձիերուն վրայ որոնք իրենց առոյգութեան և ուժովութեան ատեն առատութեամբ կը կերակրուէին, և ծերութեան ատեննին երեսէ կը ձգուէին, գետին մը գնեց անոնց համար, ուր ազատ կը գտնային իրենց դարմանն ու ճարակը :

Իշխանէ մը հարցուելով որ ինչու իրիկունները բնաւ հանդէսներու մէջ չմտնար, պատասխանեց . Վասն զի իմ պարագա ընելով աւելի էր զաւարճանամ, քան թէ աշխարհիս Բոլոր Վեստմինսթըրի վայելէ : Կ'ուզէին արձան կանգնել իրեն, բայց ինքը երբեք չհաւանեցաւ, ու կը յորդորէր որ արձանին ծախքին ստակը բան տէրոց և աղքատաց բաշխեն :

Սինչգեռ Հաուարտ Տաճկաստան ժանտախտէ բռնուողներուն կ'օգնէր, մահը տարաւ զինքն 1790^{ին} յունուարի 20^{ին}, ժառանգելով Մարիէ Բանթելոյ չքեղ պատուանունը :

ԺԱ

Հետաքրքրուշքիւն :

Ինչու կ'ամբնաս, ով պատանեակ, չգիտցած բաներդ հարցընելու . ատ կերպով բան չես կրնար սորվիլ, և զուրկ կը մնաս բան գիտնալու հաճոյքէն, և անկէ քաղելու շահէդ : Բաւկախօս Սերովմէն կ'ըսէր որ Հեթադդրո-Սիւնն ճայր է ուսանելոյ . և կը նմանցընէր զայն ախորժակին որ զկերակուրը կը համովցընէ և կ'անուշցընէ : Զափազանց հետաքրքրութիւնը փնասակար է . ով որ ուրիշի գործերը կը քննէ՝ անխելք է և չարասիրտ . բայց չափաւորը քեզի կ'առաջնորդէ խորհրդածելու չորս կողմից եղածներուն վրայ, ուրիշներուն հարցընելով կամ քեզմէ մտածելով ինչ բան է աս, ինչպէս կ'ըլլուի, ինչ բանի կու գայ :

Իմէն օր կը տեսնես ապակին որ օդին դէմ կը դնէ և լոյսը կ'ընդունի, և թերեւս բնաւ փոյթ չես ըրած գիտնալու թէ ինչպէս կ'ըլլայ : Հարցուցեր ես մէկու մը թէ հայլին ինչպէս կը շինեն, ինչպէս փայտի կտոր մը շարժելով՝ ջուրը ջրհանէն կ'ելլէ ու կը վազէ . գիտես թէ ինչ բանէ շինուած է փեղոյրդ¹ . ինչպէս կը բանին շապկիդ կտաւն ու բաճկոնիդ ասրապը² . ինչպէս կաշին կու կելով կօշիկ կը ձեւացընեն . ինչպէս կը շինեն կերակուրիդ սկաւառակն, զքեզ լուսաւորող ճրագը :

Ո՛հ . աս ծնած Բաները Դարբինն ալ գիտէ, Զուհաին ալ գիտէ, Կօշիկարն ալ գիտէ :

Եւս առաւել գէշ որ անոնք գիտեն ու դու տգէտ ես . մանաւանդ որ դիւրութիւն ալ ունիս գիտնալու, առանց ուրիշ աշխատութեան բայց եթէ դարբնին, ջուհակին, կօշկակարին երթալով ու գիտելով : Ի՞նչ հայն ալ զոր կը կրծես, ինչ բան է, ինչպէս կ'ըլլայ :

1. ՏՃ. Շափգա .

2. ՏՃ. Ապա .

Ի՞նչ էս ե. հայ է. աւերի շինած
հայ է :

Հոս կը լմննայ քուկին իմաստու-
թիւնդ. բայց գիտե՛ս այն երկայն գոր-
ծողութիւնը որով ցորենի հատ մը հաց
կ'ըլլայ. չէ՛ս խպնիր. կ'ուզե՛ս որ քեզի
սորվեցնեմ :

Յորենը մեր աշխարհքներուն բնա-
կան բերքը չէ, անոր համար մեծ խը-
նամբ կը պահանջէ և բարեխառն կլի-
մաներու տակ կը հասնի. ցուրտ տե-
ղուանք հաճար և լազուտ¹ միայն ա-
ռաջ կու գան : Արեք հարիւր տարի մը
կայ թերեւս որ լազուտի սովորութիւնը
Մերիկայէն կամ Միսիսիպի մեր մէջն
ալ մտաւ ու խեղճ գեղացւոց համար
խիստ մեծ ապրուստ մը եղաւ, որոնց
գլխաւոր արուեստն է այս արմտիքս լաւ
կերպով մշակելը : Վետինը կը հերկեն,
կը փորեն, աղբով կը պարարտացնեն,
ու վերջը հատերը կը ցանեն, որոնցմէ
իւրաքանչիւրն ըստ երկրին քաջաբերու-
թեանն և լաւ մշակուած ըլլալուն ու ե-
ղանակին ալ օգնութենէն՝ պատշաճ
ժամանակին քիչ կամ շատ հասկեր կու
տան, առաւել կամ նուազ հատերով :

Յորենն հոկտեմբերի կը ցանեն, զոր
յունիսի արեւն եփեւէն վերջը, կը հնձեն
մանգաղներով, որայ կը կապեն, կալին
վրայ թուղթներով² կը ծեծեն, կը
զատեն պարուտակէն ու յարդէն, վեր-
ջը կ'երնեն ու կը մաղեն ու կը դնեն
համբարներու մէջ ջնալով զով պա-
հել : Ո՛վ որ աւելի կը ժողվէ՝ կը ծախէ
և ստակ կը շահի, որով ուրիշ հարկա-
ւոր բաներ կը գնէ. իսկ երբ ուզէ ցորե-
նը գործածել՝ ջաղացք կը տանի :

Ջաղացքն անիւ մըն է, որուն թիակ-
ները հաստատուած են առանցքի մը
վրայ, և այս առանցքն է գերան մը մէկ
կողմէն ջաղացքին յենարաններուն կըռ-

1. Տրապիզոնի հայ մշակները մեր Եփրատի տեղի
ըսածին այս անունը կու տան :

2. Ծանօթ է ամենուն որ Հայաստանցիք և
ընդհանուր Արեւելիք ցորենը կամնասայլով կը
ծեծեն. իսկ Եւրոպայի մշակները գաւազաններով,
որոնց հայերէն կրնանք ըսել Թուղթ, թէպէտ աս
բառին նախնական նշանակութիւնն ուրիշ է : Իտ.
Coreggiato. Գղ. Fléau :

թընած, անանկ որ ջուրին վաղելովը
կարենայ դառնալ : Լռանցքին այն մա-
սին, որ ջաղացքին մէջ կը մտնէ, միա-
ցած է ատամնաւոր անիւ մը, որ ջրէն
դարձած անուին պէս պտրտելով, ու-
րիշ անուի մը ակռաներուն մէջ կը
մտնայ որ հորիզոնական ձեւով կեցած
է : Լյս երրորդ անիւն երկանը կը դար-
ձնէ, որն որ ուրիշ հաստատուն քարի
մը վրայ դառնալով կը փշրէ դոխէն կամ
ողունէն³ ինկած հատերն, որոնք ալիւր
ըլլալով կրիճակին մէջ կ'իյնան :

Որովհետեւ այս ալիւրը խառնուած է
ցորենին փեճեկովն որ թեփ կ'ըսուի,
կրիճակին ծայրը ցանցառ շարէ խողո-
վակ մը կայ, ուսկից փոշիացեալ հատը
անցնելով ու երկանին դառնալէն շար-
ժելով, ալիւրը մաղուած կը թափի և
թեփն յատակը կ'երթայ :

Ալիւրը կը շաղուեն, և հաց ընելու
համար փուռը կը տանին : Արկայն ա-
տեն հացը՝ ջրոյ և ալեւր զանգուած մըն
էր զոր ինչպէս որ կու գար կ'եփէին.
ինչուան հիմա ալ Տաճկաց և Լքաբ-
ներուն հացը ուրիշ բան չէ բայց եթէ
աս տեսակ զանգուած մը, որն որ տաք-
ցուցած քարի վրայ և կամ տաք մոխրի
մէջ կ'եփեն⁴ : Իսկ մեր սովորութիւնն
է ալիւրին և ջրին մէջ աղ դնել ու տաշ-
տին մէջ աղէկ զետեղել, որպէս զի մէ-
ջը օդ խառնուելով աւելի կակուղ ըլ-
լայ. և այս է աղէկ հաց ունենալու միակ
կերպը : Լյս պատճառաւ մէջը քիչ մը
խմիր կը դնեն, որ թթուած զանգուա-
ծի կտոր մըն է, և նոր զանգուածին
հետ խառնուելով կ'ուռեցնէ ու կը թը-
թուեցնէ բովանդակ զանգուածը, որով
հացը աւելի թեթեւ, ախորժահամ ու
դիւրամարս կ'ըլլայ : Այս այսպէս կէս
ժամ ամառը և ժամ մը ձմեռը կը թու-
ղուն հայսը տաշտին մէջ վրան դաս-

3. Դոխն զոր տեղ տեղ կ'անուանեն Ողուն՝ քա-
ռանկիւնի փայտեայ աման մըն է, ուսկից ցորենը
ջաղացքին վրայ կը թափի ալիւր ըլլալու համար :
Իտ. Tramoggia. Գղ. Trémie. Իսկ կրիճակն է այն
խողովակաձև անօթն՝ ուր մաղելիք ալիւրը կը վա-
զէ դոխէն :

4. Հեղինակին ըսածը Բիպիի համար հասկընա-
լու է :

տռակով¹ ծածկած որպէս զի խմորի,
վերջն ալ հացի և նկանի ձև կու տան
ու տաք և մաքուր փռան մէջ կ'եփեն:

Որչափ աշխատութիւն կ'ուզէ կե-
րած հացդ. քանի հոգի աս բանիս հա-
մար քրրտներ հոգներ են. և դու առանց
արդեանց յոյս ունիս զայն ձեռք ձգելու:

Վեղացիներ կան որոնք լազուտէ այն-
պիսի խոշոր հացեր կը շաղուեն, որ չեն
եփուիր, ու քանի մը օրէն կը թթուին
ու կը մքրտին, և ուսկից շատ հիւան-
դութիւններ առաջ կու գան: Երբ
բժիշկն կամ ժողովրդապետը և կամ
ուրիշ գիտցող մը ըսէ որ այս կամ ան
բանը գէշ կ'ընէ, պարտաւորեալ ենք՝ ի
խղճէ իրենց հնազանդելու. և խիստ
պարսաւելի է այն խնայողներուն ըրածն
որոնք կը յամառին այդ խոշոր հացերը
գործածել թէպէտ ըսուած է իրենց որ
առողջութեան վնասակար են:

Ուրեմն տես, ազնիւ պատանեակ, որ
միթէ ամօթ չէ՞ այսպիսի սովորական
բան մը չգիտնալը. ես դիտմամբ այս
դիւրին օրինակս ընտրեցի, որպէս զի
հետաքրքրութիւնդ արթննայ աչքիդ
տակն եղած բաները գիտցողի մը հար-
ցնելու: Եւ դեռ որչափ բաներ ալ
կան, որ ըստ ինքեան հետաքրքրու-
թիւն պէտք է ընես գիտնալու համար:
Ինչպէս խղունջին պատեանը կը մեծ-
նայ. ինչպէս մէկ սերման հատէ մը որդ
կը ծնանի, որ վերջը բժոժին մէջ փա-
կուելով՝ թիթեռն կը ձևանայ. ուր կը
ձմերեն քանձերն, միջիւններն և թռու-
չունները. ուսկից է փոսուռայներուն
կամ կածողիկներուն լոյսը. ինչպէս մե-
ղունները մեղր կը շինեն. ինչո՞ւ անձրևե-
լէն առաջ հոտերն ու ձայները սաստիկ
կ'ըլլան, ծիծառները կը սկըսին թռչ-
տիլ ու կարիճներն ալ կ'ելլան պտը-
տելու:

Եւ ասոնց նման ուրիշ բաներ հար-
ցնելու մի՞ քաշուիր. երբ հասակէդ վեր
կամ քեզի պատշաճ չըլլան գիտնալու,
վարժապետդ ու ծնողքդ քեզի կ'ըսեն.
Որդի, դեռ մաքաղ ես. հիմուհիմա չենք

1. Գաւառական բառ՝ որ կը նշանակէ խմորի
աշտին վրայ փռուած լաթը:

կրնար թելի այդ բանը մեկել. ջանք ըրէ սոր-
վէ ու համայ համայ կը փռնաս: Վեզի
ասանկ որ ըսելու ըլլան, համոզուած
պիտի հաւատաս որ աղէկութեդ հա-
մար կ'ընեն, և հետաքրքրութիւդ յար-
մար ատենին կը պահես: Իսկ թէ որ
յետոյ բացատրեն, ամէն օր մէյմէկ բան
կը սորվիս, և կ'իմանաս թէ ուսմունքն
ինչ գեղեցիկ բան է, որ այսչափ օգտա-
կար ու հաճոյական տեղեկութիւննե-
րով զքեզ կը զարդարէ:

Կը շարունակուի:

Դիցաքսանոքիշն մեղուաց:

Վախնիք այս օգտակար միջատին վրայ
խել մը առասպելներ հնարած էին.
բայց աւելի զարմանալի է իրենց մեղուին
ճարտարութեանը և կրած զանազան
փոփոխութեցը վրայօք ունեցած ման-
րամասն տեղեկութիւններն: Եւ բանիս
վրայ խօսող մատենագիրք, մեղուաց
վրայ պարապողներուն անգուշ ջանիցն
ու երկայնատութեանը նկատմամբ ան-
հաւատալի բաներ կը պատմեն: Երիտ-
տոմաքոս վաթսուն տարի աշխատեց է,
և իլիսկոս՝ անտառներու մէջ քաշուեց
է, որպէս զի զանոնք իրենց ազատ վի-
ճակին մէջ դիտէ: Եւս երկու իմաս-
տասէրներն ըստ Պլինիոսի՝ մեղուաց
բնութեան վրայ գրեցին. և կ'ըսեն թէ
մարդիկ անոնցմէ սորվեր են բանի հետ
ըլլալ և իրենց աշխատութիւններէն օ-
գուտ քաղել:

Երիտտոտէլ երկայն ատեն անոնց
վրայ զննութիւններ ըրաւ, զորոնք վեր-
ջը Սիրգիլիոս քերդողական նկարա-
գրութեամբք զարդարեց: Իսկ Պլինիոս
զանոնք կրկնելով և իր ընդարձակ եր-
կասիրութեանը մէջ անցընելով, անոնց
վրայ վսեմութեան և ճշմարտութե այն
կնիքն տպաւորեց՝ որ բնական պատմու-
թեան միայն կը պատշաճի: Եւ անկէ
ետեւ անհիմն սեպուեցաւ այն կարծիքը
թէ մեղուններն հոգրոսի բնակիչքը բո-
նադատած ըլլան՝ իրենց հայրենիքը